

Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje

Džiuljeta MASKULIŪNIENĖ,
Kazimieras ŽUPERKA
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *grožinė literatūra, fotografija, kaimas, kaimietis, kaimo žmogaus paveikslas.*

Išvadas

Šio straipsnio tema – kaimo žmogaus paveikslas grožinėje lietuvių prozoje ir fotografijoje – yra anksčiau pradėtų tyrimų plėtotė¹. Norima išanalizuoti, kaip meniniai paveikslai koreliuoja su kaimietį įvardijančių žodžių reikšmės ir konotacijos kitimu. Keliami hipotezė, kad žmogaus įvardijimo konotacija daro vienokią ar kitokią įtaką jo paveikslui verbalinėje ir vizualinėje kūryboje, o paveikslai savo ruožtu paremia skirtingas to įvardijimo konotacijas. Medžiaga rinkta daugiausia iš XX a. ir dabartinių lietuvių grožinės literatūros tekstų, lietuvių fotomenininkų darbų. Tiriant literatūros tekstus, aktualus ir ankstesnių lietuvių literatūros kūrinių (nuo Kristijono Donelaičio iki XX a.), kai kurių užsienio literatūros kūrinių kontekstas. Analizei pasitelktas tarpdisciplininis požiūris ir komparatyvistikos priemonės – skirtingų meno rūšių (grožinės prozos ir fotografijos) kūrinių panašia tema palyginimas atveria svarbias kaimo žmogaus vertinimo ir vaizdavimo XX a. ir dabartiniame lietuvių mene tendencijas. Analizei praverė šiame straipsnyje nubrėžtas lietuvių literatūros ir fotografijos istorijos kaimiečio tema punktyras ir interpretacinio metodo išgalės.

Kaimiečio paveikslas grožinėje literatūroje

Kaimas, kaimietis lietuvių literatūroje vaizduojamas jau nuo Kristijono Donelaičio *Metų*. Kaimo žmogus buvo svarbus ir daugelio XIX a. lietuvių rašytojų tekstuose (Dionizo Poškos *Mužike Žemaičių ir Lietuvos*, didaktinės prozos auto-

¹ Autorių grupė 2019 metais ėmėsi tyrinėti daiktavardžių *kaimietis, kaimietė* vartojimą ir konotaciją dabartinėje lietuvių kalboje. Paskelbta publikacija apie šių žodžių vartojimą publicistikoje (K v a š y t ė, M a s k u l i ū n i e n ė, Ž u p e r k a 2020, 3–9), spaudai (internetinio mokslo žurnalo *Lietuvių kalba* redakcijai) įteiktas straipsnis apie tų žodžių konotaciją, aptariami *kaimiečio* sinonimai (žr. Reginos Kvašytės ir Kazimiero Župerkos publikaciją šiame mokslo darbų tome).

rių – Motiejaus Valančiaus, Antano Tatarės ir kitų – veikaluose, XIX a. pab. – XX a. pr. kūrinuose). XX a. irgi sukurta gausybė kaimo tematikos prozos ir poezijos, dramos kūrinių. Vaižgantas, Vincas Krėvė, Antanas Vienuolis, Petras Cvirka, Jonas Avyžius, Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Justinas Marcinkevičius, Jonas Strielkūnas, Marcelijus Martinaitis... Galima sakyti, kad XX a. antros pusės lietuvių literatūroje įsitvirtina atsisveikinimo su agrarine kultūra tema, sulaukta kanoninių šio tipo literatūros tekstų (Apučio, Granausko, Martinaičio ir kt.). XXI a. ši „kaimiškos“ literatūros tradicija keičiasi, nors visai nenutrūksta. „Dabar jau įvyko esminis atsisveikinimas su agrarine kultūra“, – sako Jūratė Sprindytė (cit. iš T a m o š a i t i s 2010). Tačiau taip griežtai teigti gal dar per anksti. Kaimietiškas balsas literatūroje dar girdimas (pavyzdžiui, žemaičio Gvido Latako poezijoje).

Ne kartą mokslininkų konstatuota, kad lietuvių literatūra yra „įleidusi šaknis į kaimo buitį“ (K u b i l i u s 1993, 103), lietuvių literatūros kaip perteikiančios etinės kaimo vertybės aspektas ryškinamas mokyklinėse programose ir vadovėliuose.

Tačiau jaunoji literatūrologų karta šiandien naujai pažvelgia į kaimo ir miesto santykį lietuvių literatūroje, klausia, ar iš tiesų lietuvių literatūra yra „kaimietiška“, ir iškelia miesto svarbą. Šiame kontekste minėtinos literatūros sociologiją pasitelkusios Justinos Petrulionytės mintys: „Nemažai autoritetingų literatūrologų ir kritikų lietuvių literatūrą pristato pirmiausia kaip agrarinę ir savo knygoje, regis, apie miestų kultūros svarbą kalba mažiau. Toks (į)vertinimas tampa „valdančiuoju vaizdiniu“ arba galinga kliše, kuri užgožia lietuvių rašytojus ir jų kūrinius, reikšmingai susijusius su miestais. Visa tai verčia kelti klausimą, ar lietuvių literatūra yra tikrai ir tikrai agrarinė? Ar „kaimiškos“ literatūros vaizdinys kyla iš jos pačios, ar jį stiprina tam tikri literatūros teksto išorėje veikiantys procesai ir literatūros „vartų sergėtojai“? (P e t r u l i o n y t ė 2015, 8). Neatmetant tokių svarstymų, vis dėlto pasakytina, kad kaimo ir kaimiečio tema lietuvių literatūroje yra labai svarbi, išplėtota, ir ji nėra plokščia, vienpusiška, priešingai, turinti įvairių vaizdavimo perspektyvų, ne vien tik teigiamą ir neigiamą (toks skirstymas savaime literatūrą schematizuoja). Tačiau šiame straipsnyje laikomasi šios dvinarės logikos, norint išryškinti priešingus polius, dvi konotacijas, aktualias tiek literatūros grožiniam, tiek vizualiajam diskursams.

Kaimo estetizavimo, kaimo kasdienybės supoetinimo, žemės ir liaudies kalbos išaukstinimo tema ateina dar iš romantinės tradicijos. Vytautas Kubilius, remdamasis Liudviko Jucevičiaus ir kitų XIX a. kūrėjų mintimis, rašo: „Žalasis sodžius“ yra vienintelis lietuviybės pagrindas, o kaimo žmogus – nesikeičiantis lietuviybės ekvivalentas“ (K u b i l i u s 1993, 86). Kaimas kaip lietuvių kalbos dvasios namai išties dažnai yra iškeliamas lietuvių grožiniuose tekstuose. Tai galima atsekti nuo Donelaičio iki šiuolaikinės lietuvių poezijos ir prozos. Šiuo požiūriu iškalbinga ištrauka iš interviu su lenkų rašytoju Wiesławu Mysliwskiu (*Wiesław Myśliwski*):

„– Prisiminiau lenkų elektroninės muzikos pionieriaus Eugeniuszo Rudniko žodžius apie žmogaus kalbą, kad ji kupina „karvidės šilumos“...

– Taikli kalbos organiškumo metafora. Nes kalba nėra komunikavimo sistema,

bent jau ne vien komunikavimo sistema, kalba yra mūsų esybė. Todėl man svarbi yra sintezė, ištikimybė „karvidės“ dvasiai“ (M y š l i w s k i 2017).

Pakanka prisiminti Vaižganto, Cvirkos ar Granausko prozą, kur veikėjų kalba atveria turtingus lietuvių kalbos klodus, o kaimo žmogus iškeliamas ir vertinamas. Antai Vaižgantas apie dėdę Mykolą sako: „Akylasis būtų išpėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas išpėja“ (V a i ž g a n t a s 1957, 104).

XX a. pirmos pusės lietuvių literatūroje yra daug įdomių kaimų ir jo žmones, tų žmonių gyvenimą poetizuojančių kūrinių. Kaimas kaip stilizacijos objektas ryškus Vinco Krėvės kūriniuose, ypač *Šiaudinėje pastogėje*: „Krėvės kaimas šiek tiek primena etnografinį rezervatą, kuriame būtinai norima išlaikyti egzotiškąjį senovės elementą ir jį perteikti taip, kad juo būtų galima gėrėtis“ (Z a l a t o r i u s 1988a, 147). Apsakymas „Bobulės vargai“ pradedamas gražiu dirbančio kaimo vaizdu: „Darbymetė. Laukai kniugžda žmonėmis, o sodžiai tarytum išmirė: dideli ir maži, seni ir jauni – visi išėjo laukan; namie beliko vien tik vaikai ir senos bobulės, kurios jau neturėjo sveikatos dirbti lauke“ (K r ė v ė 1964, 92). Albertas Zalatorius minėtame straipsnyje kalba apie kaimiškųjų Krėvės kūrinių (ir paties kaimo) egzotiškumą – tai gali būti įdomu, aktualu ir šiuolaikinių skaitytojų estetinei sąmonei. Lyrinėmis intonacijomis apie Lietuvos kaimą ir kaimiečius prabylama Petro Cvirkos romane *Meisteris ir sūnūs*, kur „vyraujančia romano lyrinės raiškos tendencija tapo poetizacija – Cvirkos gėrėjimasis guviais, išmoningais, žodžio kišenėje nieieškančiais Pagramančio amatininkais, jų mielo ir patrauklaus išskirtinumo išryškinimas“ (S k e i v y s 1996, 113). Cvirka iškelia kaimiečių kalbos grožį, jos šmaikštumą, įtaigumą.

Literatūra atspindi ir kaimo kitimą – XIX ir XX a. Lietuvos kaimas, kaip ir visa visuomenė, išgyvena didžiulių pervartų laikus ir tai vaizdingai aprašoma lietuvių kūrėjų tekstuose. Apie tai jau kalba Mikalojus Katkus *Balanos gadynėje*: „Gyvenimas mūsų bočių stovėjo vietoje, kol jiems švietė balanos žiburys; atsiradus kitai šviesai, gyvenimas justelėjo ir po šiai dienai judėti nenustoja“ (K a t k u s 1989, 10). Vienas tokių kaimo kismą vaizduojančių kūrinių – Antano Miškinio autobiografinio pobūdžio knyga *Žaliaduonių gegužė*. „M. Martinaitis sako, jog Miškinis aprašė įdomų laikotarpį – kaimo supasaulėjimą. Jis matė, kaip agrarinėje sanklodoje vienu metu gyvavo raizgi užsiėmimų, gyvenimo būdų, likimų pynė. Ir savotiškai paneigė agrarinės kultūros vienaprasmių pobūdį. Liaudiškoji kultūra nėra „gryna“. Ji – daugiasluoksni, daugialypė, įvairi, nuolat kintanti, judanti“ (T ū t l y t ė 1995).

Apie besikeičiantį jau sovietmečio kaimą, recenzuodamas Vytauto Bubnio romaną *Po vasaros dangum*, kalba ir Zalatorius: „Žmogų, ilgai nebuvusį kaime, šiandieną stebina erdvė, atsiverianti iš kiekvieno kaimo: sukultūrinti laukai toli nustumė horizonto juostą. Kaimas tarytum nebetelpa po tuo dangum, kuriuo jis gaubėsi anksčiau. Jis pasidarė mažiau izoliuotas fiziškai ir dvasiškai, jį greičiau perpučia laiko vėjai, skaudžiau gelia bendri rūpesčiai ir viltys. Toliau nutįso gijos, jungiančios jį su istorija ir pasauliu“ (Z a l a t o r i u s 1988b, 252). (Juo labiau

šios mintys tinka šiandien – globalizacijos akivaizdoje.) XX a. antros pusės ir dabartinėje lietuvių literatūroje ryškiau nei kada nors anksčiau kaimas „susiduria“ su miestu: skiriasi juose gyvenančiųjų gyvenimo sankloda, vertybės, žmogų supa kitoks peizažas. Antai Petras Naraškevičius miniatiūrų cikle „Kaimiečių miestas“ vaizduoja sovietmečio kaimo žmones, apsigyvenančius mieste ir čia sunkiai pri-tampančius. Jie elgiasi lyg tebegyventų kaime: „penkiaaukščio gyventojai po lan-gais pasėjo dobilus“, kito namo gyventojai „kieme prisodino iš kaimo atsivežtų obelių ir serbentų“ (N a r a š k e v i č i u s 1978, 123). To negali suprasti miestietis architektas: „Tikras kaimas! – šuktelėjo kieman susirinkusiems gyventojams architek-tas. – Kur tai matyta?! Viskas turi būti pagal projektą. / – O mes ir patys kaimiečiai, – pripažino iš darbo grįžtantis mėsos kombinato darbininkas“ (Ibid.). Vakarykščiai kaimiečiai, dabartiniai darbininkai, seni žmonės, į miestą gyventi at-sikėlę drauge su vaikų šeimomis, širdyje tebėra kaimo žmonės. Todėl senasis Ipoli-tas iš Pagiručės kaimo laiške teiraujasi apie kaime likusias vinkšnas: „ar girgždėjo mūsų senoji vinkšna?“ (Ibid., 100), aptveria jaunučius miesto beržus, kad jų ne-nulaužtų (Ibid., 109). Vakarykštis kaimietis Pranas nudžiunga išgirdęs susirinkime ištariant kaimą primenantį žodį „aruodas“ (Ibid., 112–113). Miestiečiams nepatin-ka kitoks kaimiečių požiūris į miesto žalumynus: „Ar saugo žmonės šitas vejas? Žinai, dauguma žmonių iš kaimo. O kaimo žmogus takus laukuose išmina taip, kad tiesiau išeitų. Tu pasižiūrėk – iš kiekvieno namo takas eina į autobusų stotelę. Kai-miečiai!“ (Ibid., 95). Tekstuose aiškiai matyti miestiečio ir kaimiečio priešprieša. Sunku pakeisti kaimiškąją mentalitetą, nelengva žmonėms prisitaikyti prie mies-tietiško gyvenimo būdo, persiimti kitomis vertybėmis. Panašios problematikos yra ir, pavyzdžiui, Vytauto Rimkevičiaus *Miesto novelės*.

Iš tiesų lietuvių literatūros kaimo vaizdavimo tradicijoje netrūksta ne tik švie-sių, idealizuojančių, bet ir kaimo žmogaus vargą, sunkumus, dramatišką gyvenimą aprašančių tekstų (Žemaitė, Jonas Biliūnas ir kt.). Šiuolaikinėje literatūroje ap-tinkama nemažai tamsių kaimo spalvų. Liudviko Gadeikio apysakoje „Naktinis autobusas“ aprašomas sovietmečio kaimas. Čia netrūksta niūrių vaizdų. Rašytojas iškelia sovietmečio kaimiečio savivertės klausimą, antai „traktoristai, kurie dieno-mis po laukus, o naktimis po laukelius, kurių veidai juodrudžiai, kelnės lopuotos, o pirštai juodi, sukumpę. Anie neturi laiko žiūrėti, tik jaučia, kad širdys rambėja ne vien nuo darbo, bet ir nuo savo nevertės suvokimo“ (G a d e i k i s 1988, 158). Mokytojams, matantiems užguito kaimiečio gyvenimą, išsprūsta klasėje pasakyti: „būsi žemės knislys, ir tokiomis akimirkomis jie yra vairininkai. <...> žodžiai lieka ir gula vienas ant kito jaunose galvose kaip dulkės, kaip suodžiai limpa, ir jų ne-nuplaus vėliau reikšmingi pamokymai apie kaimiečio darbo garbingumą“ (Ibid.).

Reikšmingas ir kitas apysakos epizodas: vaizduojama, kaip po daugelio metų į savo gyvenvietę užsukę broliai susitinka buvusią mokytoją. Tekste susikonden-truojama ties kaimo mokytoja, gilinamasi į jos jausmus. Buvusių mokinių užtikta darže, treninguota, žemėtomis rankomis, ji pasijunta nesmagiai: „Dabar jiems ti-kriausiai atrodo, kaip čia viskas menka, apmirę, nereikšminga, kad su jais ir gyve-

nimas išsikėlė kitur. <...> Jau matyti, kaip kaimas sensta, rambėja, net bunka. Vis mažta smalsumo mokinių akyse. Ir reikia didelių pastangų pačiam nenusmukti“ (Ibid., 175).

Kartais kaimas vaizduojamas pasitelkiant ironiją. Antanas Budzinskas, žinomas Šiaurės Lietuvos rašytojas, romanuose *Paradoksai*, *Julija* vaizdavo kaimo, miestelio žmones, neretai pasitelkdamas būtent šią poetikos priemonę. Kaimas čia iškyla kaip prarandantis savivertę, prastai vertinamas miestiečių. Štai kaimo saviveiklininkai sako: „Pasirodsim ne tik mūsiškėj scenoj. Išvažiuosim kitur. Išblaškysim kaimietišką pilkumą“ (B u d z i n s k a s 2019a, 323), miestietė moko pusseserę kaimietę: „Tik nebūk provincialė, tik nebūk muzikė iš vidurio kaimo. Jis, žinok, iš kilmingos šeimos – gydytojo sūnus. Suguldysiu kartu“ (Ibid., 325). Net kulinarijos mokykla labiau skirta miestietėms, o „[k]aimietės tegu fermoje plūkiiasi arba traktorininkėmis dirba“ (Ibid., 346). Autorius nevengia pasišaipyti iš kaimietišką tapatybę prarandančių žmonių: „Aplink karstą tupinėja Birutė, juoda varnelė. Jau studentė, jau miestietė“ (B u d z i n s k a s 2019b, 207). Kaimą vėliau pasiekia naujovės, čia konservatyvesnė aplinka ir kaimiečių skonis: „Mados naujovės kaime vėliau prigyja: miestietės drąsesnės, greičiau pagauna Paryžių, Romą, Vilnių...“ (Ibid., 215). Akivaizdu, kad Budzinsko romanų pasakotojas stovi kaimiečių pusėje. Antai atvykusi metodininkė išbara kaimo bibliotekininką, kam šis neįtraukęs į ketvirčio planą Leonido Brežnevo trilogijos svarstymo: „Nepasirodyk iš vidurio kaimo... Ir toks... ir toks... neišprusęs. Minėti kūriniai Nobelio premijos verti, o jis...“ (Ibid., 226). Kaimo bibliotekininkas (turintis ir autobiografinių bruožų) nusimano apie tokios „literatūros“ tikrąją vertę ir yra pranašesnis už jį inspektuojančią metodininkę. Kaimo žmogui svarbu gamtos artumas. Tai apskritai labai svarbus kaimo tematikos kūrinių motyvas. Štai Juozas Kvašas, romano *Paradoksai* pagrindinis veikėjas, tarnaudamas sovietinėje armijoje, gavęs laisvadienį su draugais kareiviais leidžiasi pailsėti toli nuo dalinio: „Atsiduriam miesto pakrašty. Čia mažiau triukšmo, nėra daugiaaukščių namų – neužstoja saulės. Tikra kaimo idilė“ (Ibid., 198).

Dabartinių rašytojų kūryboje kaimo, kaimiečio tema tebeišlieka svarbi, nors jos ir nėra tiek daug, kaip buvo XX a. amžiaus pirmos pusės lietuvių literatūroje ar XX a. antroje pusėje (atsisveikinimo su agrarine kultūra literatūroje). Rašytoja Laura Sintija Černiauskaitė pavaizduoja daug ką sakančius, „nuostabias prasmes“ slepiančius kaimiečių veidus: „[N]utapytuose veiduose glūdėjo tas mistiškas dramatismas, kokio paprastas, tarp daiktų susmulkėjęs žmogus net neįtaria turįs, kai temstant klampuoja per apsnigtus laukus, nešinas duona ir degtine, ar kakta įsiremia į šiltą melžiamo gyvulio šoną, nes iš nuovargio nebenulaiko galvos. Šitokius vaikais regėjo savo žmones, tokiuose namuose augo, kur sielos šviesa, besismelkianti pro bukinantį skurdą ir nuovargį, – tokia menkutė, kad reikia mokytis ją atpažinti. Sielomis virstantys paveikslų veidai jiems žadino nerimą ir įgimtą nuojautą, kad už pilkos darbų, valgymo ir miegojimo virtinės slypi nuostabios prasmės, ir tos prasmės laukia jų kažkur čia pat, už metų posūkio, už žiemos, už suadytų pirštinių ir

nuolatinio alkio, kurį junta jų augantys, vitaminų stokojantys organizmai“ (Č e r - n i a u s k a i t ė 2006, 175–176). Postmodernios literatūros tekstuose nevengiama kaimą vaizduoti drastiškai, sarkastiškai. Aiškiai neigiamų konotacijų žodžiais prabylama Aido Jurašiaus apsakyme „Šv. Jurgio atlaidai“: „Pasirodo, šiandien mums rūpimame šūdkaime vyksta Šventojo Jurgio atlaidai, taigi čia sugužės bobučių iš visų kitų aplinkinių šūdkaimų“ (J u r a š i u s 2019, 19). Ir koks kontrastas: šiuolaikinės rašytojos amerikietės romano veikėjas prancūzas, iš Paryžiaus atsikėlęs gyventi į nedidelį Provanso kaimelį, sako: „Prancūzijoje žodis *paysan* – „valstietis“ – yra tariamas su dideliu pasididžiavimu“ (B a r d 2016, 305). Kiek netikėtų analogijų aptinkame ir moderniojoje lietuvių literatūroje: „gal tikrai reiktų grįžt į kaimą, ten ir senatvė nebaisi, ten niekas nepaiso amžiaus, ten apskritai nėra nei amžiaus, nei laiko, laiką pajutau, tik pabėgus į Vilnių“ (G a v e l i s 1990, 334; romano veikėjos žodžiai).

Dabar ne vienas menininkas miestelėnas niurna prieš agrarinę mūsų literatūrą, niekina kaimą ir tąja tematika parašytus kūrinius. Bet, kaip žinoma, estetinė kūrybos vertė ne nuo vaizdavimo objekto, ne nuo tematikos priklauso. Literatūrologė, kalbindama Henriką Čigriejų, apie jo eilėraščių peizažą sako: „[P]eizažas išaugo iki pasaulio modelio, o iliustruojanti detalė – iki simbolio. Kada Jūs susivokėte, jog, rašant apie kaimą, galima kalbėti apie visą pasaulį ir visą žmogaus gyvenimą?“ (R i š k u t ė 1993, 12).

Tai, kokiais žodžiais ir intonacijomis kalbama apie kaimą ir kaimo žmogų, kaimietį literatūroje, veikia skaitytoją ir klausytoją, kuria jo kalbą. Ne veltui minėtasis V. Myslivskis sako: „Koks žodis, toks pasaulis“ (M y š l i w s k i 2017). Apie kaimo kultūros svarbą lietuviškajai tapatybei įtaigiai kalba poetas Marcelijus Martinaitis: „Gal be reikalo su tuo kaimu dabartiniais žmonėmis lendu į galvas, nes, rodos, visa tai toli nuo Vilniaus, teatrų, poezijos? Bet, kaip matyti, mes tebesam ir dar ilgokai būsim su dviem širdim – kaimiečio ir miestiečio, su dviem gyvenimais – knygose ir bulvių laukuose, turėsime dvinarę kultūrą – kaimo ir miesto, tarp jų blaškysimės, jas derinsim, išsižadėsime ir vėl prie to paties grįšime...“ (M a r t i n a i t i s 2003, 103).

Kaimo vaizdavimo tradicijoje esama ir įdomių tarpdalykinių bandymų. Antai žinomas fotomenininkas Romualdas Rakauskas pabandė suderinti žodinį ir vaizdinį pasakojimą – 1983 m. pasirodė jo fotonovelių knyga *Vilties šviesa*. Pagal savo fotografijas menininkas sukūrė neilgus tekstus, kur ryški yra ir kaimo tematika. Vaizdai (ir kūrėjo nuostatos kaimo atžvilgiu) nulemia kalbėjimo būdą – tekstuose kaimas iškyla kaip šviesi gimtinė, maloni priebėga iš miesto dulkių pabėgusiam žmogui: „Už kalnų gyvena upė, o žaliame slėnyje – kaimas. Senuose medžiuose gyvena kaimo sargybiniai – gandrai.“ Kūrinys pavadintas „Gimtinės takelis“, greta esančioje nuotraukoje vaizduojama kaimo takeliu, bėgančiu į sodybą, einanti jaukiai apsikabinusi jauna pora. Kažkur toli liko „daugiabalsiai miestai“ (R a k a u s k a s 1983a, 12–13). Fotonovelėje „Tėviškės palaima“ irgi žvelgiama panoramiškai: „Tarp kalniukų, pušų ir ežeriukų susėdusios pypkioja dzūkų trobos.

Tame jaukume lengva suvokti kasdieninį žemės siekį – viską gražiai sutvarkyti“, o nuotraukoje matyti laukuose ant akmens sėdintis senas žmogus su ramunių puokšte rankoje ir žvelgiantis į tolį – į gražiai sutvarkyto kaimo peizažą su tomis „pypkiuojančiomis“ dzūkų trobomis. Žmogus džiaugiasi savo būtimi, savo kaimu. Ir skaitytoją Rakauskas atvirai ragina: stabtelėk ir pasidžiauk (R a k a u s k a s 1983b, 56–57). Fotonovelėje „Kelias“ vieškeliukas kalbasi su juo einančiaisiais. Jie atsako vieškeliukui: „Sveikas! Traukiame basi padubysiais! Iš asfaltų labirintų ištrūkė, nuo apkvaitusio motorų siausmo pabėgė...“ Greta esančioje nuotraukoje vaizduojamas tapenančių kaimo vieškeliu paukščių būrelis. Basi paukščiai ir basi keliautojai – graži pirmapradės, laisvos būties metafora, įtaigiai įprasminanti kaimo natūralumą, artimumą žmogaus prigimčiai (R a k a u s k a s 1983c, 30–31). Fotonovelėje „Pavakarys kaime“ vaizduojama viena kaimo kasdienybės akimirka: „Kažkur kaimo gilumoje lyg erzinas šuo urzgia traktorius. Laukų keliuku tarška vežimas. Vyrai peršaukia ratų barškesį ir pievomis linguoja „Ant kalno mūrai...“ Gal pabaigtuves atšventę. O gal taip linksmi. „Mūrus“ pabaigę, augina „Klevelį...“ Nuotraukoje fermų fone matyti tarškantis vežimas, prisėstas vyrų, o priekyje – berniukas su dviračiu. Ratų tarškesys ir vyrų daina, dirbančio traktoriaus urzgesys kuria fotonovelės „garso takelį“. Tai kaimo pavakario garsai po ilgos darbo dienos, kur svarbiausia vyrų dainuojamos dainos – atošauka senojo kaimo tradicijų, dar buvusių gyvų ir sovietmečio Lietuvos kaime (R a k a u s k a s 1983d, 42–43).

Būtina pasakyti, kad fotonovelėse pirmiau pateikiama nuotrauka, o tik po jos – tekstas. Žodinis pasakojimas aiškiai nulemtas nuotraukos pasaulio. Tai patvirtina, kad Romualdas Rakauskas pirmiausia yra fotografas. Kaimo pasaulis jam yra romantiškas, šviesus, viltingas.

Šiame kontekste prisimintinas psicholingvistinis eksperimentas, atliktas Silvijos Papaurėlytės (P a p a u r ė l y t ė 2014, 357), kuriuo konstatuotos savosios kultūros išmanymo spragos: „Lietuvių literatūroje gausu su kaimu susijusių poezijos ir prozos tekstų, esama kaimo temoms skirtų įvairių meno rūšių kūrinių, tačiau nė vienas iš apklaustų daugiau nei 500 respondentų neprisiminė jokio su kaimu susijusio precedentinio teksto, kurį būtų galima laikyti priklausančiu lietuvių kultūrai.“

Kaimiečio paveikslas dabartinėje fotografijoje

Paralelę tarp kaimo tematikos grožinėje literatūroje ir fotografijoje, primindamas ryškiausius kūrėjus, yra konstatavęs fotografijos kritikas Skirmantas Valiulis: „Kaip prozininkai J. Aputis ar R. Granauskas didžiuojasi esą paskutiniai tikri kaimo rašytojai, taip broliai Černiauskai – paskutinieji senojo kaimo fotodainiai“ (cit. iš M a t k e v i č i e n ė 2017; apie fotomenininkus Černiauskus žr. toliau).

Straipsnyje nurodytiems nagrinėjamos tematikos tyrimo tikslams siekti šių dienų Lietuvos kaimo žmogaus paveikslas fotografijoje yra pravartus dėl to, kad neabejotina, jog žmogaus įvardijimo konotacija daro vienokią ar kitokią įtaką jo paveikslui fotografijoje, o paveikslai savo ruožtu paremia skirtingas to įvardijimo

konotacijas. Čia, suprantama, nesiekiamo bent kiek platesnės, išsamesnės fotografijų analizės (to nereikalauja ir straipsnio tikslas), svarbu išsiaiškinti ir iškelti būdingąsias kaimo žmogaus vaizdavimo dabartinėje lietuvių fotografijoje tendencijas, įžiūrėti jų ryšį su kaimiečio vaizdavimu dabartinėje literatūroje bei su kaimiečio įvardijimo konotacijos įvairove kalbinėje raiškoje. Įvairialypį XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios lietuvių fotografijos aptarimą, paremtą poststruktūralizmo ir kitais moderniais Vakarų menotyros metodais, randame Tomo Pabedinsko knygoje *Žmogus Lietuvos fotografijoje* (P a b e d i n s k a s 2010).

Kaimo fotografijai Lietuvoje daugiau kaip šimtas metų. Kaimo ir jo žmogaus tema ateina iš prieškario Lietuvos fotografų, ypač iš Balio Buračo. Po jo kiekviena karta turėjo savų provincijos fotografuotojų. XX a. antroje pusėje kaimą fotografavo Antanas Sutkus, Romualdas Rakauskas, Algimantas Kunčius, Antanas Macijauskas... Gana gausi ir įvairi yra ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios mūsų krašto kaimo fotografija. Ji „kalba apie kaimo bei mažų miestelių gyvenime vykstančias permainas ir apie kartais neįtikėtiną jų gyvensenos pastovumą“ (M a t u l e v i - č i e n ė 2010, 44).

Pagarsėję, pripažinti dabarties kaimo fotografai yra broliai Algimantas ir Mindaugas Černiauskai; išleisti jų albumo *Viensėdžių žmonės* 3 tomai (2009, 2017 ir 2018). Viena jų kuriamų kaimo žmonių paveikslų įtaigumo priežasčių yra ta, kad kūrėjai stengiasi pažinti fotografuojamo žmogaus gyvenimą, jo patirtus vargus ir džiaugsmus, jiems rūpi perteikti ne tik išorinį vaizdą, aplinką, bet ir vidinio žmogaus pasaulio turtus, ne tik regimąjį pasaulį, bet ir pasaulėvaizdį: „Eidamas pas vienišio žmogų turi žinoti aibę tos apylinkės istorijų, vardyti pažįstamus žmones, gyvenančius už kalnelio, upės, miško. Turi išklausti to žmogaus gyvenimo sopulius ir tik tada bandyti kalbinti papozuoti fotografijai“ (Č e r n i a u s k a i 2019). Šalia fotografijų pateikiami tekstai: istorijos, atskleidžiančios fotografuojamų žmonių gyvenimą. Kaip pavyzdį pateikiame fotografiją „Antanas ir Ona Aksitinai. Margionių kaimas, Varėnos r. 2000 m.“.

Broliai Černiauskai. Iš fotografijų ciklo *Viensėdžių žmonės* (2000).

Taip jau buvo, kad šiliniai dzūkai be kolūkių išgyveno, jų laukai kombainų taip ir nepamatė. Mažyčiai, iki 10 arų ploto, visi tie dirbamos žemės laukeliai toli miškuose išbarstyti buvo ir kiekvienas kitu vardu pagarbiai vadinamas. Nors šiliniai dzūkai visus darbus meta, kai grybai dygsta, bet javapjūtė – šventas dalykas ir nei vienos varpos, nei vieno šiaudo laukuose nelikdavo.

Regėdami vaizdą ir skaitydami tekstą suvokiame darnią tų dviejų raiškos būdų sąsają. Miniatiūra sustiprina dokumentiškumą, konkretina Lietuvos kaimo istorijos atspindžius, paryškina kaimiečio prisirišimą prie savo žemės sklypelių (kai jų ne vienas, reikia pavadinimų – tai pagrindas atsirasti naujiems pavadinimams – mikrotoponimams), darbštumą, vertybines nuostatas: rūpinimąsi duona („šventas dalykas“), gamtos ir darbu sukurto vaisiaus branginimą.

Panašiai apie savo fotografuojamus kaimiečius kalba ir Arūnas Baltėnas, miestietis: „Stengiuosi suprasti jų gyvenimą, man jis yra svarbus. <...> man natūraliai priimtinos jų vertybės, aš juos tiesiog gerbiu, man labai gražu, kaip jie gyvena. O gyvena sunkiai, daug dirba, bet labai gražu“ (cit. iš *Matulevičienė* 2010, 47). Tai, ką fotografuojas, geriausiai esą parodyti per vienos šeimos gyvenimą (žr. *Stančienė* 2009, 8). 2009 m. išleistas Baltėno nuotraukų albumas *Šilų dzūkai* papildytas etnografės Onutės Dobelienės įrašytais šilinių dzūkų pasakojimais, tikėjimais, juokavimais. Dailės kritikė Kristina Stančienė (2009, 8) pabrėžia romantizuojamo kaimo vaizdus: „Juk aš, kaip ir daugelis gimusių ir užaugusių mieste, niekad nebuvau mačiusi, kad šitaip, visai kaip bažnyčioje, rugių lauke žegnotųsi baltaskarės kaimo moterys, o jaučioje kaimo trobos virtuvėje taip kasdieniškai

pūpsotų rusvos, apskrudusios duonkepalių nugaros... Ir tas ramus apsnigtų avilių miegas – dabar galvoju, kad tai bus vienas puikiausių tylos vaizdinių, kada nors regėtų dailėje ar fotografijoje.“

Jaunesnės kartos fotomenininkas Tadas Kazakevičius, irgi miestietis, netrumpą laiko tarpą gyvenęs užsieniuose, grįžęs Lietuvon per penkerius metus sukūrė dokumentinių fotografijų ciklą apie išeinantį kaimą – *Tai, ko nebebus*. Lietuvos kaimas jis rado tą žmogų, kuris jį domino: „Lietuviška prigimtis, lietuvių pajautimas, gimtoji kalba, papročių suvokimas, man būnant užsienyje, niekur nedingo. <...> to, ko ieškojau, ten nerasdavau. Bandžiau, bet man tie žmonės yra sunkiau perprantami. Tarkim, nuvažiuoti į Velsą ir sukurti ciklą apie velsiečius gana sudėtinga. Turi truputėlį daugiau apie tuos žmones žinoti ir geriau juos jausti“ (cit. iš B y č i e n ė 2019, 11). Senesnės kartos fotografas Mindaugas Černiauskas yra pasisakęs, kad jam baisu dėl baigiančio sunykti kaimo (žr. M a t k e v i č i e n ė 2017), o Kazakevičius žvelgia optimistiškiau: „Kaimas ne nyksta, jis keičiasi <...>. Mūsų kaimas yra labai gražus, žmonės labai geri, artimi, nuoširdūs, prisileidžiantys. <...> Sutinku, asketišką kaimo žmogaus gyvenimą aš romantizuoju, bet tam man nereikia pastangų“ (cit. iš B y č i e n ė 2019, 11). Vis dėlto visi kaimo fotografai nevengia minorinių spalvų. Jas pabrėžia ir fotografijų ciklų pavadinimai, ir rašinių apie fotomenininkų kūrybą antraštės: „Tai, ko nebebus“; „Išeinančio kaimo šviesa“, „Išeinančio pasaulio vaizdai“. Tai, galima sakyti, lyrinės cituoto literatūros tyrinėtojos Jūratės Sprindytės teiginio apie atsisveikinimą su agrarine kultūra perifrazės.

Iki šiol vis kalbame apie kaimą fotografuojančių menininkų tam tikrą solidarizavimąsi su savo kūrybos objektais-subjektais. Tačiau esama ir kitokio santykio. Aptardama fotografo Dariaus Žiūros kaimo mergaičių paveikslų ciklą, menotyrininkė Agnė Narušytė teigia, kad jos traktuojamos kaip tam tikrės socialinės grupės atstovės, į jas žvelgiama „kaip į socialinį ir kultūrinį *kitą* <...>. Su tokia fotografija susidūręs suvokėjas nejučia pradeda tyrinėti: mergaitės apsmukusiomis kelnėmis, slepiančiomis jų dar neseksualius kūnus, sijonėliais, demonstruojančiais naiviai kičinį kaimo žmonių skonį, visada iškreipiantį miesto mados ženklus“ (cit. iš P a b e d i n s k a s 2010, 139). Tuos teiginius Pabedinskas komentuoja ir jiems pritaria: „Vadinasi, D. Žiūros fotografijos <...> leidžia lengvai žmonių išorėje atpažinti jų socialinio (mergaitės yra kaimo gyventojos), kultūrinio (mergaičių apranga atspindi „kaimietišką“ estetinį skonį) ir lytinio identiteto ženklus, tačiau kur kas sunkiau neišraiškinguose mergaičių veiduose išvelgti jų identiteto vidinės „esmės“ atskleidimą“ (Ibid., 139–140).

Ryškiausias kaimo nuosmukio, kaimo dugno fotografas yra zanavykas Rimaldas Vikšraitis. Minėtini jo fotoalbumai *Pavargusio kaimo grimasos 1976–2001* (2002) ir *Vienkiemio godos* (2006). Daugelyje nuotraukų regime girtus, apsileidusius, nepadoriai besielgiančius žmones. „Atskleisdamas tragikomiškų grimasų išvagotos kaimo tikrovės peizažą, fotografas dažnai peržengia etikos normų ribą ir ciniškai iš peties kerta visuomenės moralei į paširdžius“ (S u t k u s 2006, 3). Nuotraukų vaizdai yra dokumentiški, bet inscenizuoti (žr. R a k a u s k a s 2010; M a z u r 2018, 13).

Vikšraičio kasdienį „pasiruošimą“ fotografuoti kaimo žmones pravartu palyginti su sovietmečio kaimo korespondentų pasirengimu išvykoms į kaimą. Štai žurnalistas prisimena anuos laikus: „Rajono laikraštyje rašiau apybraižas apie kaimo žmones <...>. Kadangi laikraštyje, nuotraukose, mechanizatoriai turėjo atrodyti tvarkingai, nusiskutę, tai krepšyje, šalia fotoaparato, vežiodavausi ir skustuvą bei odekolono „Šipr“ buteliuką“ (R u č i n s k a s 2018, 16). O ką krepšin, ruošdamasis į kaimą fotografuoti, dedasi Vikšraitis? Ogi (kaip yra pasipasakojęs žurnalistams jis pats) – du butelius degtinės. Visa tai – fotomenininko objektams-subjektams. Prisigėrę jie „sukurs“ tokios bjaurasties paveikslą, kokio pageidaus fotografas-režisierius. Taigi, ir sovietmečio kaimo korespondentų, ir Vikšraičio nuotraukose regime netikrą pasaulį. Ten – rožine spalva dažytą, čia – juodų juodžiausią. Būtina pasakyti, kad esama ir kito žvilgsnio į Vikšraičio fotografijas. Viena iš jo parodų vadinosi „Tikras pasaulis“, o Antano Sutkaus (S u t k u s 2006, 3) apie šį fotomeną pasakytą: „Yra ir toks gyvenimas.“

Iš Romualdo Rakauskio fotografijų ciklo *Žydėjimas* (1974–1984).

Iš Rimaldo Vikšraičio fotografijų albumo *Vienkiemio godos* (2006).

Kaimo vaizdų metamorfozė matyti pagretinus dvi nuotraukas: vieną Romualdo Rakausko – iš 1974–1984 m. romantiško ciklo *Žydėjimas* ir 1998 m. Vikšraičio fotografiją iš ciklo *Pavargusio kaimo grimasos*; jas sieja vištos, kaip amžino kaimiečio palydovo, motyvas. Rakausko nuotraukoje matyti pagyvenęs žmogus, prisėdęs ant uždengto šulinio rentinio krašto; jis su kepure, įprastiniu kaimiečio drabužiu. Pasisodinęs ant rankos, glėbyje, jis laiko mergytę, greičiausiai anūkę, ši smalsiai, net ištempusi kaklą, stebi čia pat pievutėje lesinėjančią vištą su viščiukais. Šių vaizdų fone – žydintis sodas. Žemė, pasaulis turi ateitį: auga naūjos gyvybės kartos – žmonių, gyvūnų, žiedai pranašauja vaisius. Visi daiktai ir padarai savo vietoje, natūrali, kaip buvo nuo amžių, būties tėkmė. Kaip ir rašant apie kaimą, taip ir jį fotografuojant galima byloti ne tik apie kaimą, bet apie pasaulį, apie žmogaus gyvenimą apskritai. Pats fotografas apie *Žydėjimo* ciklą yra sakęs, kad tai esąs harmoningas pasaulis, gražioje aplinkoje – gražus žmogus. O Vikšraičio? Kaimo trobos vidus, varganas interjeras, nuogas žmogus sėdi ant suolo, rodosi sutrikęs, tarsi nežinantis, ką daryti su savo daiktais, savo gyvenimu ir pačiu savim. Šalia, irgi ant suolo, lyg nesuprantanti, kodėl čia atsidūrė, – višta. Už žmogaus – nenu dengtas stalas, ant jo butelis, kelios pusiau pripiltos stiklinės. Šį vaizdą iš tarpdurio stebi moteris ir prie jos prisiglaudęs vaikas. Apie Vikšraičio fotografijų kaimiečius lenkų ir amerikiečių menotyrininkas Adamas Mazuras apibendrinamai sako, kad tai nesą gražūs žmonės, jie atrodo kaip „paskutinio Lietuvos kaimo paskutiniai gyventojai“ (M a z u r 2018, 7).

Jeigu miestelėnas apie kaimiečius spręs iš Vikšraičio nuotraukų, be abejo, kaimo žmogaus paveikslas ir žodis *kaimietis* jam turės atgrasią spalvą. Ar, taip sakydami, nesuprimityviname fotomeno vertinimo? Galbūt. Bet mums rūpi ne įvertinti kūrybos stilių, estetinę vertę (Vikšraičio fotografijos įvertintos prestižiniais apdovanojimais Vakaruose, eksponuojamos vilniškiame MO muziejuje), o tik kaimiečio paveikslai, jų traktavimas fotografijoje. Beje, ir fotografijos kritika pripažįsta, kad socialinių klausimų žiūrinčiajam į Vikšraičio fotografijas gali kilti savaime: „Ar taip neišjuokiamas mūsų kraštas ir neparodomas jo kultūrinis menkumas, palyginti su gerai sutvarkytais Vakarais?“ (Ibid., 8).

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvos fotografijos istorijos tyrinėtojų konstatuojama, kad daugelio, ypač jaunosnės kartos, fotomenininkų ryšys su humanistinės fotografijos tradicija nutrūksta (žr. P a b e d i n s k a s 2010, 57tt.).

Apibendrinimas

Kaimo, kaimiečio vaizdavimo lietuvių literatūroje tradicija – ilga ir turtinga. Ji tęsiasi nuo Kristijono Donelaičio *Metų* iki pat dabartinių autorių kūrinių.

Kaimo estetizavimo, kaimo kasdienybės supoetinio, žemės ir liaudies kalbos išaukštinimo tema ateina dar iš romantinės tradicijos. XX a. pirmos pusės lietuvių literatūroje kaimo žmogaus gyvenimas stilizuojamas, aprašomas lyrinėmis intonacijomis, nors esama ir skaudžių kaimo tematikos kūrinių. Sovietmečiu plėtojama atsisveikinimo su agrarine kaimo kultūra tema. Parodomas besikeičiantis kaimo žmogaus mentalitetas, kintanti gyvensena, išryškėja miesto ir kaimo opozicija. Randasi kūrinių, kuriuose kaimas ir jame gyvenantis kaimietis vaizduojamas ironiškai. Postmodernistiniuose kūriniuose nevengiama kaimą vaizduoti niūriai, šokiruojančiai – tai irgi galima laikyti tam tikra stilizacijos forma.

Įvairi yra ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvos kaimo fotografija. Vieni fotomenininkai, kaip būdinga lietuvių fotografijos tradicijai, daugiau linksta į kaimo žmogaus ir kaimo gyvenimo romantizavimą, kiti pabrėžia kaimo įvairiaspalviškumą ir daugiabalsiškumą, o kai kurie fotografai yra „pavargusio kaimo“, kaimo dugno vaizduotojai. XX a. antros pusės lietuvių literatūroje įsitvirtinusi atsisveikinimo su agrarine kultūra tema plėtojama ir fotografijoje. Susipažinus su žymiausių dabartinio meto kaimo fotomenininkų darbais susidaro įspūdis, kad kaimo romantizavimo fotografijoje esama kur kas daugiau negu šiuolaikinėje grožinėje literatūroje. Miesto diskurse plintančiai neigiamai, menkinamajai *kaimiečio* konotacijai fotografai yra atsparūs, jie remiasi kaimo pažinimu ir jo gyvenimo pajautimu bei apmąstymu, o ne miesto kultūros sukurtais stereotipais.

Meniškiausiuose dabartinės lietuvių literatūros ir fotografijos kūriniuose kaimiečio paveikslas yra visapusis, kūrėjai mato sudėtingą žmogaus buvimą susitraukiančioje kaimo erdvėje, to žmogaus grožį ir nuopolių. Galima teigti, kad kaimo ir kaimiečio vaizdavimas XX a. bei šiuolaikinėje lietuvių literatūroje ir fotografijoje atitinka įvairuojančią *kaimiečio* konotaciją dabartinėje lietuvių kalboje ir kitų stilių tekstų raiškoje.

Literatūra ir šaltiniai

- Bard 2016 – Elizabeth Bard, *Iškyla Provanse*, Vilnius: Alma littera.
- Byčienė 2019 – Dalia Byčienė, „Išeinančio lietuviško kaimo šviesa“ [pokalbis su fotografu Tadu Kazakevičiumi], *Respublika*, spalio 31–lapkričio 8.
- Budzinaskas 2019a – Antanas Budzinaskas, „Julija“, *Vienatvė – draugė mano...*, Šiauliai: Šiaulių rajono savivaldybės viešoji biblioteka, 243–410.
- Budzinaskas 2019b – Antanas Budzinaskas, „Paradoksai“, *Vienatvė – draugė mano...*, Šiauliai: Šiaulių rajono savivaldybės viešoji biblioteka, 24–242.
- Černiauskai 2019 – Broliai Černiauskai, *Viensėdžių žmonės* [prieiga internete: 8diena.lt/2019/02/27/broliai-cerniauskai-vienkiemiu-lietuva>, žiūrėta 2020-10-29].
- Černiauskaitė 2006 – Laura Sintija Černiauskaitė, *Kvėpavimas į marmurą*, Vilnius: Alma littera.
- Gadeikis 1988 – Liudvikas Gadeikis, „Naktinis autobusas“, *Basas*, Vilnius: Vaga, 125–190.
- Gavelis 1990 – Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius: Vaga.
- Jurašius 2019 – Aidas Jurašius, „Šv. Jurgio atlaidai“, *Bibliofofija*, Vilnius: Vaga, 17–35.
- Katkus 1989 – Mikalojus Katkus, *Balanos gadynė*, Vilnius: Vaga.
- Krėvė 1964 – Vincas Krėvė, „Bobulės vargai“, *Šiaudinėj pastogėj*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 92–105.
- Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2020 – Regina Kvašytė, Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka, „Daiktavardžiai kaimietis, kaimietė dabartinėje publicistikoje“, *Gimtoji kalba*, 6, 3–9.
- Kubilius 1993 – Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius.
- Martinaitis 2003 – Marcelijus Martinaitis, „Lietuviška utopija“, *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 95–105.
- Matkevičienė 2017 – Jolanta Matkevičienė, „Gyvenimo Atminties saugotojai ir skleidėjai broliai Černiauskai“ [prieiga internete: <<https://www.respublika.lt>>, žiūrėta 2017-08-12].
- Matulevičienė 2010 – Saulė Matulevičienė, „Gyvenimo pasakojimas fotografijomis“ [interviu su fotomenininku Arūnu Baltėnu], *Liaudies kultūra*, 2, 44–50.
- Mazur 2018 – Adam Mazur, „Homo Vikšraitis“, *Nemunas*, 4, 6–15.
- Myśliwski 2017 – Wiesław Myśliwski, „Koks žodis, toks pasaulis“, *Literatūra ir menas* [prieiga internete: <https://literaturairmenas.lt/publicistika/wieslaw-mysliwski-koks-zodis-toks-pasaulis>, žiūrėta 2020-09-10].
- Naraškevičius 1978 – Petras Naraškevičius, „Kaimiečių miestas“, *Gyvasis vanduo*, Vilnius: Vaga, 91–126.
- Pabedinskas 2010 – Tomas Pabedinskas, *Žmogus Lietuvos fotografijoje: Požiūrių kaita XX ir XXI a. sandūroje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Papaurėlytė 2014 – Silvija Papaurėlytė, „Žodžio kaimas asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 19, 351–362.
- Petrulionytė 2015 – Justina Petrulionytė, „‘Nematomi miestai’ lietuvių literatūros ‘vartų sergėtojų’ diskurse“, *Literatūra*, 57 (1) [prieiga internete: <http://dx.doi.org/10.15388/Litera.2015.1.9980>, žiūrėta 2020-08-25].
- Rakauskas 1983a – Romualdas Rakauskas, „Gimtinės takelis“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 12–13.

- R a k a u s k a s 1983b – Romualdas Rakauskas, „Tėviškės palaima“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 56–57.
- R a k a u s k a s 1983c – Romualdas Rakauskas, „Kelias“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 30–31.
- R a k a u s k a s 1983d – Romualdas Rakauskas, „Pavakarys kaime“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 42–43.
- R a k a u s k a s 1986 – Romualdas Rakauskas, *Žydėjimas*, Vilnius: Mintis, 94.
- R a k a u s k a s 2010 – Romualdas Rakauskas, „Fotovi(t)ražai: Pavargusio kaimo grimasos“ [Rimaldo Vikšraičio fotografijos] [prieiga internete: [www.bernardinai.lt/2010-10-18](http://www.bernardinai.lt/2010-10-18-žiūrėta-2020-10-27), žiūrėta 2020-10-27].
- R i š k u t ė 1993 – Janina Riškutė, „Esu lygumų krašto žmogus“ [pokalbis su Henriku Čigriejumi], *Literatūra ir menas*, kovo 6, 12.
- R u č i n s k a s 2018 – Dainius Ručinskas, *Gyvenimo takais – su žurnalistika*, Vilnius: Žuvėdra.
- S k e i v y s 1996 – Rimantas Skeivys, *Petro Cvirkos prozos lyrizmas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- S t a n č i e n ė 2009 – Kristina Stančienė, „Šilų dzūkai: išeinančio pasaulio vaizdai“ [Arūno Baltėno fotografijos], *Literatūra ir menas*, vasario 27, 8.
- S u t k u s 2006 – Antanas Sutkus, „Yra ir toks gyvenimas“, Rimaldas Vikšraitis, *Vienkiemio godos*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjungos fotografijos fondas, 3.
- T a m o š a i t i s 2010 – Regimantas Tamošaitis (par.), „Du lietuvių literatūros nepriklausomybės dešimtmečiai“, *Metai*, 3 [prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/573-2010-m-nr-3-kovas/6010...>>, žiūrėta 2020-11-02].
- T ū t l y t ė 1995 – Rita Tūtlytė, „Žaliaduonių gegužė. Antanui Miškiniui – 90“, *Metai*, 2, 127–136 [prieiga internete: http://www.uvb.lt/~uvb/miskinis/apie_kuryba/zaliaduoniu_geguze.htm], žiūrėta 2020-08-25].
- V a i ž g a n t a s 1957 – Vaižgantas, „Dėdės ir dėdienės“, *Rinktiniai raštai*, 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 33–166.
- V i k š r a i t i s 2006 – Rimaldas Vikšraitis, *Vienkiemio godos*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjungos fotografijos fondas, 66.
- Z a l a t o r i u s 1988a – Albertas Zalatorius, „Improvizacijos šiaudinės pastogės tema“, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 142–162.
- Z a l a t o r i u s 1988b – Albertas Zalatorius, „Kaimas po vasaros dangum“, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 252–254.

Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka

Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *grožinė literatūra, fotografija, kaimas, kaimietis, kaimo žmogaus paveikslas.*

Straipsnyje apžvelgiamas kaimo žmogaus paveikslas XX a. ir dabartinėje lietuvių literatūroje ir fotografijoje, aiškinamasi, kaip meniniai paveikslai koreliuoja su kaimietį įvardijančių žodžių reikšmės ir konotacijos kitimu. Neabejotina, kad žmogaus įvardijimo konotacija daro vienokią ar kitokią įtaką jo paveikslui verbalinėje ir vizualinėje kūryboje, o paveikslai savo ruožtu paremia skirtingas to įvardijimo konotacijas.

Kaimas, kaimietis lietuvių **literatūroje** vaizduojamas jau nuo Kristijono Donelaičio *Metų*. Kaimo estetizavimo, kaimo kasdienybės supoetinio, žemės ir liaudies kalbos išaukštinimo tema ateina dar iš romantinės tradicijos. Pasak literatūros tyrėjų, XIX a. literatūroje kaimas buvo suvokiamas kaip vienintelis lietuviybės pagrindas, o kaimo žmogus – kaip lietuviybės ekvivalentas. Kaimas kaip lietuvių kalbos dvasios namai būna iškeliamas ir šiuolaikinės lietuvių poezijos ir prozos. Neatsitiktinė rodosi Vaižganto apysakos minties apie (ne)gebėjimą išsižiūrėti, išsiklausyti į turtingą kaimo žmogaus dvasios pasaulį (*Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėti*) atšauka Lauros Sintijos Černiauskaitės romane (*sielos šviesa, besismelkianti pro bukinantį skurdą ir nuovargį, – tokią menkutę, kad reikia mokytis ją atpažinti*). Šiuolaikinėje literatūroje aptinkama nemažai tamsių kaimo ir kaimiečio spalvų, kartais ir akivaizdžios ironijos, pajuokos. Postmodernios literatūros tekstuose nevengiama kaimą vaizduoti drastiškai, sarkastiškai, jam taikomi vulgarūs niekinamieji naujadarai (pvz., Aido Jurašiaus *šūdkaimis*). Taigi galima teigti, kad kaimo ir kaimiečio vaizdavimas šiuolaikinėje lietuvių literatūroje atitinka įvairuojančią *kaimiečio* konotaciją dabartinėje lietuvių kalboje ir kitų stilių tekstų raiškoje.

Kaimo **fotografijai** Lietuvoje daugiau kaip šimtas metų. Įvairi ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios mūsų krašto kaimo fotografija. Vieni fotomenininkai, kaip būdinga lietuvių fotografijos tradicijai, daugiau linksta į kaimo žmogaus ir kaimo gyvenimo romantizavimą (pavyzdžiui, Romualdas Rakauskas, Arūnas Baltėnas, Tadas Kazakevičius), kiti pabrėžia kaimo įvairiaspalviškumą ir daugiabalsiškumą (broliai Mindaugas ir Algimantas Černiauskai), o kai kurie fotografai yra „pavargusio kaimo“, kaimo dugno vaizduotojai (ypač ryškus šiuo atžvilgiu yra Rimaldas Vikšraitis). XX a. antros pusės lietuvių literatūroje įsitvirtinusi atsisveikinimo su agrarine kultūra tema plėtojama ir fotografijoje (pavyzdžiui, Kazakevičiaus ciklas *Tai, ko nebebus*). Miesto diskurse plintančiai neigiamai, menkinamajai *kaimiečio* konotacijai fotografai yra atsparūs, jie remiasi kaimo pažinimu ir jo gyvenimo pajautimu bei apmąstymu, o ne miesto kultūros sukurtais stereotipais.

Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka

An Image of a Rural Man in Lithuanian Literature and Photography

S u m m a r y

Keywords: *fiction, photography, village, villager, an image of a rural man.*

The article reviews the image of a rural man in the Lithuanian literature and photography of the 20th century and contemporary times, explains how artistic images correlate with changes in the meaning and connotation of words designating a rural man. There is no doubt that the connotation of a person's naming has one or another influence on his image in verbal and visual creation, and the paintings in turn support the different connotations of that naming.

The village and a rural man have been depicted in Lithuanian literature since Kristijonas Donelaitis "Metai" ("Seasons"). The theme of rural aestheticization, making rural everyday life poetic, and the exaltation of the land and folk language comes from a romantic tradition. According to literary researchers, in the 19th century literature, the village was perceived as the only basis of Lithuanianness, and the rural man – as the equivalent of Lithuanianness. The village as a house of the spirit of the Lithuanian language is also raised in contemporary Lithuanian poetry and prose. It is no coincidence that the idea of Vaižgantas short story about the (in)ability to see and listen to the rich world of the rural human spirit "*Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja*" (*A vigilant one would have noticed a great intelligence in it, only there was no one who could notice*) can be seen in the novel by Laura Sintija Černiauskaitė "*sielos šviesa, besismelkianti pro bukinantį skurdą ir nuovargį, – tokia menkutė, kad reikia mokytis ją atpažinti*" (*the light of the soul, seeping through the fading poverty and fatigue, is so small that one must learn to recognize it*). In contemporary literature, quite a number of dark colours of the village and the rural man, sometimes obvious irony, ridicule are found. The texts of postmodern literature do not avoid depicting the village drastically, sarcastically, it is described by vulgar contemptuous neologisms (for example, "šūdkaimis" [*shitty-village*] by Aidas Jurašius). Thus, it can be stated that the depiction of the village and the rural man in contemporary Lithuanian literature corresponds to the diversifying connotation of *the rural man* in the current Lithuanian language and in the expression of other style texts.

Rural photography in Lithuania has been for more than a hundred years; the rural photography of our country of the late 20th–early 21st century is also diverse. Some photographers, as typical of the Lithuanian photography tradition, refer more to the romanticization of rural man and rural life (e.g. Romualdas Rakauskas, Arūnas Baltėnas, Tadas Kazakevičius), others emphasize the diversity and polyphony of the village (brothers Mindaugas and Algimantas Černiauskai), and some photographers depict "the tired village", the bottom of the village (Rimaldas Vikšraitis is especially prominent in this respect). The theme of saying farewell to agrarian culture, which has become entrenched in Lithuanian literature in the second half of the 20th century, is also being developed in photography (for example, a cycle "Tai, ko nebebus" ("What Will No Longer Be There"))

by T. Kazakevičius). Photographers are resistant to spread of the negative, derogatory connotation of *the rural man* in the urban discourse, they rely on the cognition of the village, the feeling and reflection of its life, not on the stereotypes created by the urban culture.

D Ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė

Regionų plėtros institutas

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38

LT-76352 Šiauliai

[dziuljeta.maskuliuniene@su.lt]

K a z i m i e r a s Ž U P E R K A

Regionų plėtros institutas

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38

LT-76352 Šiauliai

[k.zuperka@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 9 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.

Received 9 November 2020, accepted 20 November 2020.